

Te Toa Takitini

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

Nama 74.

HASTINGS.

Oketopa, 1927

TE TAPIRI.

He whakaatu tenei kua timata ano te perehi
a Ta Apirana Ngata me tona ropu i nga waiata
a o tatou matua, tupuna.

Tera e puta atu i roto i nga ra o Oketopa nei te
wahanga tuatahi. Ko etahi mo Noema, ko etahi
mo Tihema. Tirotirohia iho e koutou nga waiata
nei. Mehemea he kupu whakatikatika kei a koe,
tukuna atu ki a Ta Apirana Ngata, ki Te Toa
Takitini ranei.

He mea Panui e Rev. F. A. Bennett, he mea ta e te Herald Office,
Tennynson Street, Napier, H.B.

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

TE TOA TAKITINI.

Te Utu mo te Pepa 10/- i te tau.

Me penei nga reta "Te Toa Takitini," Box 300, Hastings.

660

TE TOA TAKITINI

Oketopa, 1927

TE ROPU TIROTIRO I NGA IWI O TE MOANA- NUI-A-KIWA.

(INSTITUTE OF PACIFIC RELATIONS.)

Numa 2.

Na PROFESSOR CONDLIFFE.

Kia pai kia marama te korero i nga whakamarama a te tohunga nei a Professor Condliffe. He kai-whakaako tenei no nga tamariki e whai nei i nga taitara o nga kura nunui. He korero tino hohonu enei, he tohutohu e tika ana hei whakarongo ma tatou. Na enei momo tangata i whakapiki te mohiotanga, te honore, me te mana o te Ingarihi.

He mea tino whakamiharo na nga iwi nunui o te ao te ahua o te neho pai a te iwi Maori me te iwi pakeha i enei montere. No enei wa tata ka huri ake nei i rongo ai ahau i etahi korero whakamihari mo te tatou noho pai. Tera tetahi manuhiri tuarangi no Amerika i tae mai ki te tatou tominiona, a naku i arahi haere puta noa nga rohe o te tatou tominiona. He tangata tenei kua kuranuia ki nga ahuatanga o ia iwi o ia iwi o te ao, a kua kite i nga raruraru e tipu ake ana i waenganui i nga iwi ke, e noho tahi ana. I roto i nga iwi o te ao, kaore rawa ia i kite i tenei ahuatanga o te noho pai, penei me te Maori raua ko te pakeha e noho tahi nei, e kotahi nei, te whakaaro me nga mahi.

Tekau ma rima ana tau e noho ana i te whenua o te Tiapani, i muri iho ka whakaturia ia hei kai-whakahaere mo te Ropu tiro-tiro i nga iwi (Race Relations Survey) i te taha ki te Moana-nui-a-Kiwa o Amerika. Ko te wahi tenei e noho kino nei te Merikana raua ko te Tiapani. Ko tana mahi i reira he rapu i nga kaupapa i noho kino ai enei iwi, he tataui i te tokomaha o nga Tiapani, me nga Hainamana e noho ana i Kariwhonia (California), he aha a ratou mahi, he aha nga kino e whakapungia ana e ratou ki nga Merikana, he aha nga putake i noho kino ai nga iwi o tera wahi. I te pai o nga hua i kitea o nga mahi a taua tangata, Mr J. Merle Davis, whakaturia ana ia hei kai-whakahaere mo te Ropu tiro-tiro i nga iwi o Te Moana-nui-a-Kiwa, (Institute of Pacific Relations). He ropu tenei i whakaturia hei tiro-tiro i nga putake i raruraru ai te noho tahi o nga iwi o te Rauwhiti, me te Hauauru.

Kei nga whenua ki te takiwa ki raro (North) o Te Moana-nui-a-Kiwa he maha nga iwi nunui, iwi tawhito kei era wahi e noho ana. Kua maha rawa nga rau tau o nga Hainamana, me nga Tiapani, e noho wehe ana i nga iwi o te ao, me te kore mahara ake ki te kaha o te huri haere o nga whakaaro o te ao. Te unga mai o nga pakeha tuatahi ki Niu Tirenī, ki mauria mai e ratou a ratou tikanga hokohoko, me nga whakahaere tauhou a te pakeha; pera ano hoki nga ahuatanga i pa atu ki te Hainamana ki te Tiapani i runga i nga mahi hokohoko a te pakeha. Ka timata nga mahi hokohoko, ka tipu nga ahuatanga maha o te raruraru i waenganui i nga iwi. Ko nga raruraru inaianei o te taha ki raro o te Moana-nui-a-Kiwa i putake mai i nga hokohoko me nga kauwhau mo te whakapono.

E kore e taea e ahau te whakarapopoto nga raruraru katoa o aua iwi. Otira kei te mohio katoa koutou e korero nei i nga nupepa ki nga raruraru o te emepaeti o Haina, tona rite ano he ru-whenua e whakangauehe ana i taua whenua. He torutoru rawa nga tangata kei te mohio ki te nui ki te hohonu o nga whakahaere hou o Tiapani. Ko nga moutere o te Tiapani kia hawhe atu hoki te rahinga o Niu Tirenī ka rite ai. Engari i te kino o te whenua, kotahi tonu te eka i roto i te ono e pai ana me te mahi kai. Ko te rahi o te iwi kei runga i ana moutere e noho ana e ono tekau miriona. Kei Niu Tirenī nei kotahi tonu miriona me te hawhe tatou katoa, pakeha, Maori. I ia tau, e waru rau mano te nekehanga ake o te kaute o nga Tiapani, ara te tokomahatanga ake o nga mea e whanau mai ana i nga mea e mate atu ana. I te 21 maranga e rite ana ki te tokomaha o nga tangata katoa o Niu Tirenī te iwi heu e whanau mai ana o te Tiapani.

He take aua rawa tenei hei tirohanga ma nga mana whakahaere o te ao. Me pehea tenei iwi e ora ai? E tika ana ranei kia tangohia mai e ratou nga waro me nga maitai o Haina hei hanga taonga a ka hoko atu ai ki nga Hainamana? Mehemea ki te mate a Haina, tona ranei e katia nga tatou hokohoko taonga ki a ratou? A mehemea ki te puare te ao ki a ratou mo te hokohoko i a ratou taonga, e kore ranei e pa he mate ki nga mahi hokohoko a te Ingarihi rana ko te Merikana, me etahi atu iwi o te ao? He aua te whakahoki i enei patoi. Mehemea ka he nga whakahaere, tera e mura te ahi, e ara he pakanga nui ke atu i tenei pakanga ka taha ake nei. Ki te tupono taua pakanga, ahakoa i riro i a wai te wikitoria, ko tona mutunga iho he whakapoharatanga i te ao katoa, ka rite katoa te mate o nga iwi o te ao.

Kei enei huarahi nga matauranga e tirohira ana, me kore e kitea he kaupapa e ahei ai te iwi ma me era atu iwi o te ao, te nehohi i runga i nga tikanga o te rangimarie, kia tahuri ai te tahi iwi ki te awahia i tetahi iwi, a kia kaua e waiho ma te wha-whai rawa e whakatau nga raruraru o nga iwi. Ko etahi tangata e ki ana, kaore rawa e taea. Ko etahi o nga kiri ma e whakahaere ana ki nga kiri penei me o te Hainamana. Kaore pea ratou i te mohio kei te whakahaere hoki te Tiapani me te Haina ma ki a ratou. Kei te ki etahi kaore e taea te arai o te pakanga, i te kaha tonu o te tupu mai o te Hainamana me te

Tiapani. Mehemea kei te tika ta enei, aue! te mate mo te ao! Mehemea na nga kara o te kiri o te tangata e wehe nga iwi i roto i te pakanga a muri nei, ka mate ra te ao katoa.

Koinei ra te kaupapa o te Ropu tirotiro i nga iwi o te Moana-nui-a-Kiwa, (Institute of Pacific Relations). Kei te rapu ratou i nga wahi i puta ake ai te raruraru, me te whakaatu i te huarahi e taea ai te whakariterite o ana raruraru i runga i te huarahi ngawari, kia kua e waiho ma te whawhai rawa e whakarite. E mahue iho ana a Niu Tirenī nei i ahau, te whenua e aroha nuitia nei e ahau, itemea kua whakaritea ko ahau hei kai-whakahaere mo te Ropu tirotiro i enei ahuatanga. Ahakoa tera ano etahi tangata kei runga atu i toku te mohio ki era iwi, he maha ano nga take i tika ai taku haere ki taua mahi. E ki ana nga kai-whakahaere o taua ropu, ara te upoko tonu a Mr Davis, ko te tangata o Niu Tirenī kei waho e matakītaki atu ana ki te papa o te pakanga, a tera e marama tana matakitaki atu. Tetahi, ko te kura nui (University) o Canterbury me Kēnureti (i Ingarangi) nga kura e rangona nuitia ana ona matauranga, a tera e kaha te awhina mai a nga nuaa nunui i nga tangata i puta atu i enei kura.

Otira ko te tino take i whakataua ai ko ahau hei tango i tana turanga, e ai ki te whakamarama a Mr Davis, ko te whakamiharo o te ao, ki te noho pai a te pakeha raua ko te Maori i enei moutere. E ki ana a Mr Davis, koinei rawa te mea whakamiharo i kitea e ia i Niu Tirenī nei. Kaore rawa he iwi o te ao i peneti te noho tahi i runga i te rangimarie, me te Maori raua ko te pakeha. I kite ia i te Maori e whakamua ana i roto i te Paremata, I tutaki atu ia ki nga tamariki Maori i roto i nga kura nunui o te motu. Ko etahi o nga tino rangatira pakeha o te motu e korero whakanui ana mo ona paku toto Maori kei roto i ona uaua. Kaore rawa ia i rongoi etahi kupu whakahaere mo te Maori, engari he maha nga kupu whakapiki a nga pakeha mo a ratou Maori. He maha ana korerotanga i te nui o tona whakamihī, me tona tumanako kia akona era atu iwi o te ao, ki nga kaupapa o tenei ahuatanga.

He kaupapa tenei e tika ana kia whakaaturia ki te ao katoa e te Maori e te pakeha o Niu Tirenī nei.

I te taenga tuatahi mai o Kawana Hopihona ki Niu Tirenī nei, mehemea i hiahia ia, ka ahei noatu ia ki te mau mai i nga hoia, me nga manua. Otira i whakarere ake e ia te whakaaro pakanga, huri ke ona whakaaro ki te huarahi rangatira, ara ki te Tiriti, hanga nei te Tiriti o Waitangi. Ko tona tuara awhina i a ia mo tenei take, ko Henare Wiremu. Minita, whakaotia ana i runga i te huarahi o te tika, i te huarahi Karaitiana. No muri mai ka tupu ano nga raruraru, engari na te kuare me te pohehe ana raruraru i take mai. Ko te putake nui o te raruraru ko te whenua, a mai ano i te wa i whakaturia ai nga kooti hei uiui i nga take ki nga whenua, kaore rawa he korero mo te whawhai i waenganui i nga iwi e rua.

Waihoki, ko tenei Ropu e haere nei ahau hei kai-whakahaere, ko te whakaaro nui kei a ratou he whakariterite i nga raruraru

o nga iwi o te ao i runga i nga kaupapa Karaitiana, i nga huarahi tika. He arai ta ratou i te pakanga.

E rite ana ratou ki te Kooti Whenua Maori. He uini ta ratou i nga take paanga o ia iwi, o ia iwi. Engari kaore i a ratou te mana whakatau, penei me te Kooti Whenua Maori. He uini ta ratou, he ratou, he whakamarama. Ma nga iwi e whakarongo, ma ratou e whakaae, e whakakahore ranei.

Kaore tatou nga tangata o Niu Tirenī i te mohio atu ki nga tikanga o Haina o Tiapani, engari ko tatou kei te mohio ki nga putake i pai ai te noho tahi a nga iwi e rua i runga i te rangi-marie me te tika. Me tahuri tatou ki te ako i te hohonutanga atu o enei kaupapa, ka whakaako ai ki te ao.

Ka inoi atu ahau ki nga tangata matau i roto i te iwi Maori, kia ata tirotirohia nga huarahi e haeretia nei e te iwi Maori i roto i enei ra. Kua tahuri etahi o nga tangata matau penei me Te Rangihiroa, me Elsdon Best me etahi atu ki te whakarapopoto i nga korero tawhito o te Maori, a kua waiho ana korero hei take whakamiharo ma te ao.

E inoi ana ahau ki nga tai-tamariki matau, kia kaha te tirotiro haere i te tipu o te iwi Maori o tenei ra, me te rapu i nga huarahi e tino eke pai ai te iwi Maori ki nga taumata e rite ana hei ekenga atu mona i roto i enei ra.

I te whakaaro nui mai o tenei Ropu ki nga take kua whakamaramatia i runga ake nei, me te mohio mai kei te huri nui te tirotiro a Niu Tirenī ki te ahua o nga Maori o Rarotonga me era atu moutere o te Moana-nui-a-Kiwa, whakaritea ana ko Ta Maui Pomare hei raro-perchitini mo taua ropu. Hei tohu tenei ki te iwi Maori, kaore ratou i te warewaretia e taua ropu, a tera ano e whai wahi te iwi Maori i roto i nga mahi, me nga whakahaere a taua ropu mo nga iwi e pae nei i nga moutere o te Moana-nui-a-Kiwa. Kaore he iwi i penei te kaha me te iwi Maori ki te hoe haere i runga i tenei moana, mai i Hawaii ki nga whenua huka o te Tonga.

Tena ano pea e tau ki nga uri o enei ra te wairua kaha o koutou tipuna, i hoha ai te Moana-nui i runga i o ratou waka, a ko te tumanako kia tu rangatira mai koutou nga uri, kia kitea mai ai koutou e tu kaha ana i roto i nga iwi e pae nei i enei Moana.

HONORURU KI HAWAIIKI.

E nga iwi o nga motu e rua, tena koutou. Tenei au ta koutou mokai i roto i nga tau maha kua mahue ki muri. Kua u mai te waka ki tenei motu o Te Moana-nui-a-Kiwa e kīia nei tonu ingoa ko Hawaii ki te reo o tenei iwi. Ki te tatou nei reo ko Hawaii. Māua i te Hawaii i mahue i te hoenga atu o nga waka ki Kotearoa engari he ingoa i mauria mai i te Paparua Hawaii a tapa iho ki tenei whenua. Ko te Hawaii tata a o tatou tipuna ko Tahiti ko Rangiatea. Waihoki tenei iwi i ahau mai i taua Hawaii. I noho tahi o tatou tupuna me nga tupuna o enei ki Tahiti ki Rangiatea. Ka tipu te tangata, ka iti te whenua i kitea e Kupe a ka wehe mai nga tupuna o enei iwi ki te kimi kainga mo ratou i tenei whaitua o Te Moana-nui-a-Kiwa.

Whaka. Ko nga motu o konei i nohoia e ratou ko Hawaii, ko Maui, ko Molokai, ko Oahu, ko Kauai, ko Niihau.

Ko te motu nui o enei motu ko Hawaii. Kei reira tetahi maunga, 15,000 putu te teitei. He teitei ke tenei maunga i nga maunga teitei o Te Waipounamu. Ko nga tangata e noho ana i te take o taua maunga e pakapaka ana i te wera o te ra, ko te tahi o te maunga e huhia ana e te huka. Ko te motu i nui te tangata ko Oahu. Kei Oahu te taone nui a Honolulu ara ko Honoruru ki to tatou reo. Ko tenei taone e ki ana i te Pakeha Marikena, i te Hainamana, i te Tiapani, i te Piripino, i te Poriki, i te Iwi Maori o konei, me a ratou kaihe. He whenua tenei e whakahonore ana ki te Iwi Maori ake o konei. Kaore hoki he whakahawea ki nga momo hawhe-kaihe katoa. Ko tona whakatauki pakeha o enei ra ko te "melting-pot" ara ko te kohua e whakahanumitia ai nga kai katoa. Ka whanau mai te tamaiti i konei ka kii he tangata no Marika, no reira meheuea ka whakakinotia e te pakeha o konei, ka whakakino ratou i a ratou ano. Ko te mana o tenei whenua no te Marikena, a he iwi whakanui tenei i a ratou ano. Kaore te nuinga o ratou e hiahia ana kia mohiotia i heke iho ratou i te Ingarahi.

Kua tae au ki etahi o nga kainga o nga Maori o konei engari he kainga pakeha. Kua pakehatia tenei pito o te Motu engari ko te Maoritanga kei nga motu ki tahaki. Kati kaore ano au kia tae ki reira. Taihoa marire e kitea ai he aha nga tikanga Maori o mou nei i a ratou. Ko te tokomaha o te Iwi Maori o enei motu 21,271. Ko te tokomaha o nga kaihe Maori 20,950. Ka marama kia koutou kei te ngaro haere te toto Maori motuhake. I roto i te wahanga kaihe, 12,134 he toto pakeha o Marika o Ingarangi ranei. Ko te toenga 7,816, he toto Hainamana he toto Tiapani ranei. Ko nga kaihe kakama i nga kura ko nga toto Hainamana. He namakia te whiwhi o te toto Maori ki etahi o nga turanga nunui o konei. Kotahi tonu te Mema mo enei motu mo te Paremata o Marika. Kaore ano kia roa te mufunga iho o te pooti mema, tu ana te mema hou he toto Maori i roto i a ia. Ko te Tumuaki o te Tari o nga Pirihimuna he toto Maori, a he pera hoki tetahi o nga Tiati Whakawa. Ko te nuinga o nga momo Maori, e aru ana i nga huarahi mahi ki nga taone. Kaore ratou e manawa reka ana ki nga mahi ahuhenua.

Kanui te mihi o te Marikena ki to ratou Iwi Maori engari ki taku nei titiro ko te nuinga o te korero kei nga ngutu kau. Katahi ano ratou ka timata ki te kimi tikanga e taea ai te whakanoho te Iwi Maori ki runga i o ratou ake whenua mahi ai. Katahi ano ka timata ki te wawata i nga huarahi e tutuki ai aua whakaro, ara ki nga huarahi awahia ki te moni a ki te tuku i nga taitama ki tetahi kura whakaako i nga mahi ahuhenua. Kei te wawata tonu i tenei wa a kaore ano kia whakatinanatia nga moemoea. No reira e te iwi kia kaha kia manawanui ki te whakatatuki i o tatou nei wawata. Engaritari ano tatou kua mau nga ringa ki te parau, a ki te u o te kau.

Ko taku mahi i wehe mai ai i te whenua o tatou tupuna, he whakarapopoto i nga korero tawhito me nga mahi me nga tikanga a nga wehenga o te Iwi Maori i heke atu ki tena motu ki tena

motu. ~~Takowha~~ matou i wehea mo tenei mahi motuhake a he nanakia te tokomaha o etahi atu e whai ana i etahi atu huarahi o te matauranga ki te ahua o te hanga o te whenua, te ahua o nga momo rakau, ika, manu, tangata. Kei to matou whare mahi nga taonga i kohia mai i nga motu o te moana. Ka haere te tangata ki te motu i whakaritea, ka kahi haere i ana korero me nga maraunga toenga o nga matauranga fawhito o te Iwi Maori, a ka ki te putea ka hoki mai ki konei. I te hokinga mai ki konei, ka tuihuhia nga korero a ka perohitia ki te pukapuka kia puta ai ki te ao hei yuririhiri ma nga matauranga i putake mai tenei iwi ki whea. He korero ta te rakau, he korero ta te kowhatu. Ko te taringa mohio ki te whakarongo ka rongu i te korero a te rakau a te kowhatu. Ka apitiria te korero a te rakau me te kowhatu ki te korero a te tangata, ka tu te whare korero fawhito.

Apopo ka haere au ki Hamon kia kite i era whanaunga o tatou. Kia pou pea te rima maraunga ki reira ka hoki mai ki konei. I muri iho ka ahu au ki Barotonga, ki Mangaia, ki Atiu, ki Mauke, ki Aitutaki, ki Manihiki, ki Rakahanga, ki Pukapuka, ki Tongarewa. Heoi he aroha atu ki te wa kainga i tuihuhia ai i enei kupu ruarua. Waiho ra mo te tuenga atu ki era motu ka whakaatu ai i te ahuatanga o era whanaunga o tatou. Heoi, noho mai i nga marae o Aotearoa o Te Waipounamu. He ngaro he ngaro tangata ora, taihoa ka kitekita ano.

Na TE RANGI HIROA.

Honolulu, August 30, 1927.

Kamū te mīhi ki a Te Rangihīroa mo enei whakaatu ana ki ona hāpu maha i mahue iho nei i a ia ki te wa kainga. Ka noho tūmanako tonu atu matou kia puta mai o ripoata i tēna maraunga i tēna maraunga. He korero ataahua ena hei whakarongo toa to iwi Maori, notemeha ko koe rawa te tamaiti tuatahi o nga iwi Maori o Te Moana-nui-a-Kiwa, nana i haere ena huarahi hou o te hohonutanga o te matauranga. Kia ora e te hoa, me o mahara aroha ki te iwi i mahue iho nei i a koe.

Na te ETITA.

NGA KUPU A HAARE TAAWHA.

HE MINITA HARAKI

Na R.T.K.

Ko Haare Taawha tetahi o nga minita tuatahi one tetahi o nga minita rongonui, o Ngati-Porou; i rongonui ai ia ebara i te mea na ana mahi engari na ana kupu. Ahakoa kua mate noa atu ia ko ana kupu kei te mau tonu, e korerotia ana i nga nohoanga tangata hei whakakata, na konei he mea pai kia whakapukapukatia kia kore ai e ngaro e warewaretia. E M'haro tatou i enei ra mo etahi o enei kupu, he kupu i makere mai i nga ngutu o te minita; ki ona ra ia e kore e miharoia, he pai noa iho. E ki ana ko te whakatauki a te pakeha, kua tuihuhia nei ki te tohu o te Kingi. Hōi soit qu'il y pense, Evil to him that evil thinks. He kino ki te tangata e whakaaro ana he kino, ara, He nui nga mea na te whakaaro o te tangata i whakakino.

Ina ra nga kupu o Haare Taawha:—

1. "He Huka te kai."

He uri no Haare Taawha nga tangata e tikoko nei i te huka ki roto o te ti. Ko korerotia atu a Haare Taawha mo te nui rawa o te huka o tana ti ka ki, "Ko te huka ra te kai." I tetahi ra ka hoatu he huka anake he kai mana, kuore he ti, he paraoa. No tana uinga kei hea te ti te paraoa ka kiia atu, "E, nau ra hoki te kupu ko te huka te kai, na koma hoki ka hoatu he huka anake." Ka kata a Haare Taawha, ka ki, "Ka whakahoki tonu mai hoki taku ki a au."

I kai tetahi tangata ki te kainga o Haare Taawha, a i runga pea i tona ngakau whakatete ka tikokotia te huka ki roto o tana ti; no te kitenga o Haare ka karanga mai, "A, ta, ta, ta, he huka pau tonu." Ki tonu atu hoki tera, "Nau tonu hoki ra te kupu nei; Ko te huka te kai." Tere tonu te whakahoki a Haare, "Mo taku koina?"

2. Ko te parihia tuatahi o Haare Taawha ko Whareponga. I tetahi Ra Tapu ka haere ia ki Akuaku; rokohanga atu e ia katahi ano te waka o Te Kopa ratou ko etahi atu ka u ki Paritutata, i hoki mai i te moana i te huti taruke. I to ratou kitenga mai i a Haare Taawha mohio tonu ratou e kowhetetia ratou, he koroua kowhete hoki, katahi ratou ka tuohu tonu me te to ano i to ratou waka. Te tatanga atu o Haare ka rere te patai, "E, ko au pea ia kei te pohehe?" Kore tangata kotahi i hamunuu. "E ta ma, ko au pea ia ko te kotahi i hamunuu. "E ta ma, ko au pea it ko te kotahi kei te pohehe; a, ko koutou ko te tokomaha kei te tika?" Hei konei katahi ano a Te Kopa ka korero, "Ko koe tonu, e koro, kei te tika, ko matau kei te he. He wehi kei pakaru a matau taruke i te marangai i tikina ai." Ka ki a Haare Taawha, "He, he! Ko a koutou taruke kia ora, a, ko koutou kia pakaru?"

3. Ka mahue mai te huga takahi Ra Tapu ra i a Haare Taawha ka tae ia ki Akuaku; ka mutu te karakia ka takaia mai he kai mana, he pararaka hou, ko te kimaki he paua, e rua. Na, i te wera o nga pararaka ka rori nga paua, whakahopu tonu iho te ngakau o Haare no tana ra ano i ripia ai nga paua ra, katahi ka panaia atu e ia te paepae kai me te ki atu ano, "E, E! No taiwhea korua? No taiwhea korua paua ma?"

I wareware a Haare Taawha ki te tohutohu a Paora Apotoro, me i mahara ia e kore ia e patai ki nga paua. I mea a Paora, "Kainga nga mea katon e whakatakotoria ana ki to koutou aroaro, kua e uiui atu kei he te hinengaro" (1 Kori, x, 27.) Me he mea i kainga e Haare Taawha nga paua i whakahopu ra ia no te Ra Tapu i ripia ai ka uru hara ia mo te mea i patatia e ia nga paua a whakaane ana nga paua i to raua roringa mai. Mo nga mea penei, e awangawangatia ana, kua e uiui kei he te hinengaro. E ki ana ko te pakeha, "Ignorance is bliss," "Te pai o te kuare."

4. Ko te tama a Haare Taawha ko Ihimaera, he tangata i kor ei whakarongo ki tona matua i etahi wa. (E kore tonu eia te tamariki e whakarongo ki tera tu tangata, he taikaha rawa). I roto a Ihimaera i te rangai tamariki tane, ko ia tonu i mua, a, ko te ra he Ra Tapu. Te kitenga atu o te papa ka karanga—he nui te reo—kia hoki mai. Ko te tamaiti ia whakatuturi tonu, me te akiaki ano ki nga hoa kia hohoro ta ratou haere. Ko te

muringa tenei o te riri o te papa, ka hamama, ka karanga, "Tangata i mua ra, ka tarewaina, ka tarewaina." Mo te eke hoihoi noa pea i te Ra Tapu ka tarewaina nei. He hahi ano kei te whakabe ki te kai huka me etahi mea kahore nei he whakabe a te Karapitire. He mui noa atu nga hara o te tangata kua hoki e haunga mai he hara hou; kei te whakahi tonu ki nga hara tawhito ka uakina mai e te tangata he hara hou—te whai tuanga mo te manawa.

I nukuhia a Haare Taawha hei minita mo Turanga a i mate atu ki reira; kei Kaiti e tapuke ana. I whakapuakina ki Turanga etahi o nga kupu a Haare Taawha.

5. I te matenga o Karauria, tana a Hirini te Kani, ko mauria ki te whare-karakia. Ka mutu te karakia ka whai-korero a Haare Taawha ki te tupapaku. "E ia, e ia, ko wai koe? He baramai tau ki te aha? I wha koe i tangihanga o taku pere? Patu noa ai au i taku pere, to, to, to, kaore koe i baramai. A kia uru ki te rakau ka baramai ai ki a au? I wha koe i to orange, e ia? He taringa ano o te rakau hei whakarongo ki taku karakia? E ia!" Hei konei ka takahia atu e Haare Taawha te kawhena!

6. Ka mate te hoa wahine o Haare Taawha, ka noho pouaru ia mo tetahi wa. No tana taenga ki roto o Ngati-Porou ka kua ko Amiria te Ahi-parareka he wahine maha, he tuahine tonu ki a ia. I tono a Haare Taawha kia Raniera Kawhia kia marematia raua i mua atu o tona hokingi ki Turanga. I te mea he minita ano a Haare Taawha kaore a Raniera i whakaae engari i ki atu ki a Haare me here raua ki Turanga kia riro ai na te pihopa e marena. Ko te whakahoki tenei a Haare Taawha ki a Raniera Kawhia.

"Kaore au e pai ki te mau torouka (mata) i te kai i te huarahi kei whaia e te rango engari me ata tau marire kia maua ka mau ai, kia tae ai he taumata ka kai, he taumata ka kai." I whakaae a Raniera ki ta Haare.

7. Ka mate te mara ka haere raua ko te Ahi-parareka ki Turanga—ki "Turanga-makau-rau," e ki ana te pepeha. I te tiketike o nge paparakauda, i te ngahau, ka unumu a Te Ahi-parareka, ka hoki haurangi ki te kainga. Te kitenga o Haare Taawha kua haurangi tana wahine a Te Ahi-parareka ka haku na ia, "Ka raru au i te wahine nei; hua noa au, e, he parareka, kaore ia he hukabuka."

8. Kaore a Te Houkamau i pai kia kainga kineia te puaa ara kia kootetia te pewa. I mohio a Haare Taawha ki tana o Te Houkamau na reira i te tuponotanga he puaa te k'naki o nga kai, i a Te Houkamau ano e titiro ana, ka mau a Haare ki te puaa ka kooti i te hua, ka ki, "Ara ina, e tuaki ana au i taku." I mohio a Te Houkamau mona nga kupu a Haare Taawha na reira ia ka hamumu, "Ko wai kei te korero mo te kai a tangata nei?"

9. I a Haare Taawha i Wharekahika ka whakaturia e Te Houkamau e rua nga pouamu wai reka ki tona aroaro. Ko nga pouamu he kohatu. I mahara a Haare Taawha he waiiro te kai ka tapaea nei ki a ia na reira ka pana atu i nga pouamu ra, ka nukunuku ki te whanga, ka mea,—

"He aha korua, e? E ia ma, he aha korua? Mutu iho ana te korero a Haare Taawha ka paku tetahi o nga poumatu, titore tonu i waenganui. I kii he tohu aitu. Kaore rawa i roa i muri iho, e ai te korero, ka mate a Te Houkatuau ki Wharekahika, ko Haare Taawha ki Turanga. Kaore i takiwa rawa to raua matenga. (Na Paratene Ngata te nuinga o enei korero i tataki mai ki a au).

"KAATI Nga MAHI POROPITI."

(Na Arara Watene)

E Te Kai-whakaterere o Te Waka o nga Toa Takitini o Te Motu Tena koe te Kai Hautu, e whakamarana nei e whakahauihau nei i Te Iwi kia hoe i runga i Te Rangimarie, i te tika i te pono. Kaore ahau e tau ki te whakawawa atu i a koe me te Kuruu e whakaterere mai na koutou i te taonga o te iwi, notemea kaore ahau i tae ki nga kura pakeha o te wa, engari he tamaiti ahau i nui tooku wawata ki nga ahuatanga o nga tupuna, ki te ratou nei matauranga ki te titiro i nga mea ahuatanga katoa o tena wahanga o tena wahanga o nga huarahi maha i tirohia, itakahia, i whakaarotia atu hoki e ratou, ahakoa i runga i te rangi i waenganui mai nei ranei, i runga ranei i te whenua, i raro ranei, i te whenua me te wai, kaati nooku i kore i moata mai. Tirotiro kau ana, te kitea atu inaianei to ratou nei ahuatanga, penei kua korero mai ratou ka matau atu ano tenei tu tangata i au nei. Ko tenei, korero kihi noa mai ana koutou, te mohiotia, ka penei ake te mahara "Mehemea ano pea i haere ki te kura kua mohio ki te korero pukapuka pakeha, kua mohio ranei ki te whakarongo atu i nga korero matau, ko tenei kua riro he tangata ke ma ana e tuhi atu enei korero, oira hei aha e te hoa i te mea tonu e hamumu atu ana te reo. E ki ana a Horomona e ai ki te korero a nga Hauhau "Ko te wehi ki Te Atua te timatanga o te Matauranga."

Ka mutu nei te wahi maku notemea e rongo ana ahau i nga Kai-Kauhau o Te pono e karakia ana e Inoi ana moku, ka mihi au, ka koe, ka whakamoemiti mo enei tu mahi moku, me nga manaakitanga kua puta mai ki tooku tinana, me taku whakamiharo atu ki te whanui me te marama o nga ahuatanga o te wa e whakamarana ana koutou kia matou, i nga takiwa e pupuhi ana te tupuhi, e riri ana te moana, ahakoa tena ahua tena ahua, piri tonu koutou ki te whakatakoto me te whakamarana i te haurahi pai, me te homai ano i nga kupu whakamarie i a matou, kaati ka rukea noatia e matou; ahakoa ra e homai noatia ana e koutou o koutou maramatanga me o koutou tauma e whakapau noatia ana ki runga i a matou, kaati manawanui tonu koutou ki te whakahauihau i Te Iwi kia kaha ki te kimi ki te rapu i nga tikanga e puta pai ai te Iwi. Kua tae eenei ki te wa e tika ana kia whai kupu atu ahau kia koutou, he tuku mihi atu, me etahi whakaaro toru toru nei. Te patai e penei ana "He aha i tukua ai nga tangata penei me Rua e ai ki te rongo kua poropiti ki te ra mutunga ka pakaru iho te Rangi." Ina hoki tenei o ana korero he amuamu mo Ratana e mea ake nei i roto i nga nupepa pakeha e korerotia ake nei e nga tamariki nei:--"Kei te he te mahi a Ratana." Ara atu pea ana korero kohimu ki ona

iwi mo tona hoa, ko wai taua e rongō atu. E tika ana kia tukua tenei tu tangata kia korero penci? Ki taku mahara kaore i tika. E tika ana kia mahara ake tatou ki te wa i puta ai he raruraru nui ki roto i ana rohe i runga ano i tenei tu ahua o Rua. He mea tino kino ki au nei tepanui poropiti a Te Tohunga. He mea hoki tera e tino whai ai te tangata e whakapono ana ki tera tohunga, na reira ahakoa te taumaha o te whakaaro kei roto i taua poropiti, na runga i te whakapono o te tangata, ki te puta he whakahau, he whakaoho ranei, ka puta tetahi hua kino tera e takahia te ture tangata notemea ki te mahara ake o te tangata e whakapono ana ki taua tohunga, poropiti ranei ko ana whakahaumanga mo te wahi ngaro a ka mangai te reo e whakaputa ana i ana tu korero, ka tapu rawa ki te hunga o taua ropu, o tana hahi, o taua kotahitanga, whetereihana ranei, a ka whai kia maha tonu ana peratanga. Kei tenei wahi te tupu ai nga raruraru maha, e ngaro nei i te muinga e tatou nga hua kino o ana tu tikanga.

Na reira e whakamiharo atu nei kia koutou e kaha mai nei ki te whakahauihau i te Iwi.

Mo nga Tohunga Maori:—Kua ngaro pea te mohio ki nga rongoa a Te Maori? No te ra pea e kai tangata ana ka mohio ratou ki tenei wehenga ki tera wahi ranei o nga wheua, o nga whatianga ranei, o nga kapiro ranei, otira kaore kau ana o ratou ma nei kei te matau ki enei ahuatanga katoa, na reira i tika ai kia kua ratou hei arahi polehe i te tangata o te wa. E tika ana kia whai raihana takuta i raro i te ture o te wa nga tangata katoa e hiahia ana kia mahi, kia poipoi turoro ranei ratou. Koianei pea te ture o te wa e kua nei e koutou no Te Tari Ora, me nga Takuta. Me pera ano hoki pea nga kai-tuku-rongoa ara me raihana i raro i te ture? Kua rawa hei whakaaro Maoritia tenei ahua. Ki tooku mahara:—

Mehemea no nga ra Kai-tangata enei mohiotanga e kite nei e rongō nei tatou, kua ki roto i nga Whare Wananga me nga Whare Kura enei tu tangata e whai raihana nei inaianei, a ka waiho ratou hei Tohunga Nui na reira i tika ai te Koonohi o te ngakau kua hei wawata noa, e kapo kau ana tera i te whakaata, ngari me whai i te tino mea ara mekawe i a ratou mokopuna ki enei Whare Wananga o Te Wa, kia whakangaua ki nga paepae e māmā tonu ana te hamuti. Na reira enei kupu torotoru me kore e pokare a te wai i taku hoe ahakoa whaiti, kia rite ai te hapa i te reo Karanga:—

“Hoea ki te Tika

Hoea ki te pono

Hoea ki te Kotahitanga

Hoea mai ki te Tauranga

Hoea ki uta me e!”

KI A MERI I TE RANGI.

Na R. T. K.

Ko nga korero nei he tangi na Ropata Purana (Robert Burns) ki tana whaiāipo ki a Meri Kemara. Tera pea e kua e etahi tangata he korero tamariki, he korero rorirori inahoki he korero whaiāipo. Ko te whaiāipo, ko te aroha o te tokorua ki a

raua, chara i te rorirori engari he mea tapu; chara i te mahi tahae i konihitia ai.

I taunau a Ropata Purana raua ko Meri Kemara. Ko to raua kitenga whakamutunga no te Ratapu, i te parenga o awa Aea (Ayr) i whakawhitiwhiti ai raua i a raua Paipera. I whakarerea e Meri tana mahi, hoki ana ki tona kainga ki te takatu mo te ra o te marena otira i pangia ia e te mate, hemo tonu atu, kaore raua ko Ropata i kite. Kotahi tau i muri mai, i te ra i mate ai a Meri, e takoto pouri ana a Ropata i tona moenga katahi ia ka titiro atu ki waho i te ata tu, ka kite atu ia i te whetu e whakangaro atu ana, ka tangihia e ia te tangi nei:—

E koe e te whetu morehu, e korekoreko atu ra,
 Ko tau i aroha ai ko te powhiri i te ata tu,
 Ko taua ra tenei e uakina mai nei e koe
 I takiritia atu ai taku Meri i toku uma.
 Aue, e Meri! e te atarangi aroha'na kua rere!
 Kei hea ra tou wahi okiokitanga o te koa?
 E kite ranei koe i tau 'ipo e roha nei?
 E rongu ranei koe i te hotu e hachae nei i tona uma:
 E wareware koia i a au taua haora tapu,
 E wareware koia i a au te urupuia rahui
 I tutaki ai taua i Aea pikopiko,
 Kia noho mo te ra kotahi o te aroha tauwehe!
 E kore ra e memeha mo ake tonu atu
 Nga hotunga o taua ngakau o ia ra;
 Tou whakaahua i te awahi whakamutunga:
 Aue! kihai taua i mahara he awahi tauwehe!
 Ko Aea, wawa tonu, aumiri tonu i ona paranga onepu,
 Taunaru tonu iho nga ngahere, matomato tonu;
 Ko te kohe kakara me te kareo munuira,
 Aroha tonu te tauawhi i taua wahi miharo:
 Ko nga puawai titiro ake ana kia katohia,
 Ta nga manu he waiata aroha i nga manga:
 Hohoro tonu ia te ura mai o te uru,
 He whakaatu ra e topa ana te ra ki tona tauranga.
 Ko toku ngakau ia e kore rawa e wareware,
 Ko taku kai he mamae he pouri;
 Ko ta te wa he whakahohonu i te mahara,
 Me nga wai rere e kerī nei i te oncone.
 E taku Meri! e te atarangi arohaina kua rere!
 Kei hea ra tou wahi okiokitanga o te koa?
 E kite ranei koe i tau 'ipo e roha nei?
 E rongu ranei koe i te hotu e hachae nei i tona uma?

Ko nga tohunga tito korero ara ko nga poete he iwi tohunga ki te wawata ki te korero purakau. Ka kitea e ratou he putake korero ma ratou i nga puawai o te parae, i nga manu, i nga kapua, i nga wai, i te moana i nga wahi katoa. Ata tirohia te rarangi tuatoru o te waiata a Purana. Ano te wai, te ngahere, nga rakau, nga puawai, nga manu kei te aroha mai ki a raua e aroha ana: kei te wawa te wai, kei te titiro ake nga puawai, kei te waiata aroha ano nga manu. Kotahi rawa te mea he, he hohoro

no te toonga o te ra, no te uranga o te uru, no te topunga o te ra. Ahakoa ka kotahi tau a Meri ki te oneone ki te rangi ranei ka hohonu ke atu te aroha o Purana penei me te wai e kerī nei i te oneone. Ki te pakeha koia nei tetahi o nga korero tino tohunga a Ropata Purana na konei i tuhia ai e au hei titiro ma nga tamarihi. Ma ratou e ata titiro te ata whakatakoto, te raka o nga kupu Ingarahi.

TE TIUPIRI O KIHIPANE.

T. Wi Repa.

No te 11 o nga ra o Mei ka timata te hakari a nga tangata o Khipane taone, me o Turanga takiwa, mo te ekenga o nga tau o te taone o Khipane, me te kaute o Kuki ki te 50. I whakamua nga morehu kau matua o te takiwa o Turanga. Kei te mohio tatou Maori o te Tai-Rawhiti ki te ahua o tenei whenua o Turanga. He whenua ataahua. He ataahua tona mania he ataahua ona maunga. Kotahi tonu te parae o Turanga. I timata mai i Maraetaha ki te taha tonga tae noa atu ki Onama, ki te taha raki, me Kai-ti ki te taha rawhiti. Oira ko nga tapatapanga ingoa i roto he maha. Kei te tata pea te mania nei ki te 100,000 eka te nui. He whenua momona, e rerengia ana e te waiu e te pata, e te huruhuru hipi, e tipuria ana hoki e te kuanga. Ki te tae mai te tauhou ki Turanga kaore e kore tona mihi ki te ataahua o tenei whenua. Kua tipuria katoatia e te karaihe, kua oti te kotikoti ki ro patiki tu ai. Kua ripekapeka te mahi a te rori i ona wahi katoa ka eke ki tona whakatauki nehera: "Ko Turanga ara rau." Ko te ahua tenei o Turanga i tenei wa. Tena me titiro whakamuri tatou ki te wa i nua atu o te whakanohoanga o te pakeha ki tenei whenua ki Turanga, ara ki nua atu o te tau 1877.

TITIRO WHAKAMURI: "TURANGA ARA RAU."

No te tau 1865 ka eke mai te Hauhou ki enei takiwa whakahaere ai. No taua tau te kohurutanga i a Te Wakana i Opotiki. No taua tau 1868 ka u mai a Te Kooti i Wharekauri. No taua tau te kohurutanga a Te Kooti i nga pakeha tokau ma tahi i Matawhero, ia Piripi Taketake raua ko Harata me a raua tamariki tokorima i Matawhero ano, ia Paratene Turangi raua ko Ihimaera me etahi atu i Oweta. No te tau 1869 ka tu te Kooti Komihaua uwiwi i nga take whenua o Turanga. Me hoki whakamuri o tatou whakaaro ki enei tau.

I taua wa e ururua ana nga whenua whakapaipai nei a Wairakapa, a Pakowhai, a Karana a Puketapu, a Okirua, a Te Roa-o-Taua, a Te Rua-o-Hinetu, a Oweta, a Manutuke, a Pipiwhakao, a Te Ahipakura, a Ohinekura, a Waitaria, a Patutahi, a Toanga, a Te Kairourou, a Matawhero, a Te Kaiparo, a Taumata-o-Te Rakato, a Pouparae, a Waerenga-a-Hika, a Toroa, a Makauri, a Repongaere, a Te Muhunga, a Wairerehua, a Te Ruangarehu, a Tikeke, a Whataupoko, me Kaiti. He roto katoa, e tipuria ana e te ururua, e te tumatakuru, e te harakeke, e te toetoe, e te wiwi e te tukauki, me nga taru whakariharaha katoa. Ko Turanga ara rau tena. Ka kimi te tangata i tona huarahi i tona huarahi.

Ko Pipiwhakao he roto kiekie. Engaro ana te tangata ki roto i te wa e hinga ana nga rahui. Ko te huarahi i Kihipane ki Te Muriwai ma Whakawhitira, ma te wahi maroke i te kirikiri, whakawhiti rawa atu ma te Perepoti i Pakirikiri. Te huarahi atu i Makaraka ki Waerenga-a-Hika, ma te huarahi ano no naianei, e ngari he wai, he paruparu, he uru harakeke i mua. Heoiane te kororia o Turanga i tera wa ko ona kai, kai ki te moana, kai ki nga awa, kai ki nga roto, kai ki nga ngahere, kai ki nga parae. Kaore i tika te wariutanga a Taharakau: He ahi kouka noa ki te awatea."

Otira kaore e taea te wariu ngakai o Turanga. Ehia ranei nga tana tawhara o Pipiwhakao i te tau; e hia nga kiore e mau ana i nga tawhiti a Kui i te tau; e hia te wariu o nga koura o Taumata-o-Te Aringa, o nga paua o Orongo, a Taikawakawa; o nga tuna o Rapamui raua ko Repongaere; o nga kahawai me nga patiki o Kopututea; o nga pipi o Whakautu o Taruwheru; o nga kai o te moana o Tawararo, o Tuamotu, o Papawhariki, o Otipi, o Whangaiariki, o Makorori, o Tatapouri, o Pouawa, tae atu ki Pokotakina; o nga kuku o Poka-a-Taiau; o nga tarakihi o Whareongaonga; o nga moki o Takapuhikai o nga hapuku o Toka-a-huru; o nga huahua, me nga hinu o nga ngahere; me nga tuna paewai me nga matauoe o Waipawa; o nga inanga, me nga mataka o Kuraua. Kaore he wariu moni o te wa o enei taonga. Engari me wariu i runga i tekaha tangata ki te whai i enei kai; i te kaha tangata ano hoki ki te tiaki i nga takotoranga o enei kai kei roo i etahi atu tangata. Hei kona ka mohiotia he nui tonu te wariu Maori o Turanga i taua wa. Engari no te taonga mai o tetahi iwi ke, iwi marama atu ia tatau, he rereke nei tana kau-papa wariu, ka taututetute nga take, ka hurau nga mahara tika, ka roo i ta te Pakeha.

"TURANGA TANGATA RITE": "TURANGA TANGATA NGARO".

E toru nga iwi motuhake o Turanga. Ko Rongowhakaata, ko Ngai-Tamanuhiri, ko Te-Aitanga-a-Mahaki. He rohe motuhake o enei iwi. Kia Rongowhakaata Tuturu e piri atu ana a Ngati-Maru me Ngai-Tawhiri. I nga tau 1863 ki 1877 he iti rawa atu nga pakeha ko te mana o te whenua i te Maori. He maha nga ingoa rongonui o taua wa. I rokohanga e taua wa a Te Kani-a-Takirau, a Te Eketu-o-te-rangi, a Kahutia, a Paratene Turangi, a Wiremu Kingi Paia, a Te Waaka Mahuika, a Te Waaka Mangere, a Raharuhi Rukupo, a Te Meihana Hohoro, a Te Matenga Tama-i-oria a Hineikoia, a Paora Ponnare, a Te Matenga Tukareaho, a Te Waaka Perohuka, a Rangiwahaitiri, a Tamati Te Rangituawaru, a Henare Ruru, a Ihala Te Noti, a Te Poihipi Rangiwahakamoa, a Te Rangiwahakataetaea, a Kaumoana, a Tawheo, a Wi Te Honotapu, me etahi atu. No nga tau i muri mai, ara no te 1869 ka ahu mai kia tatau nei, ka kohiri ake ko a ratou tamariki mokopuna hoki. Ko te wa tena o te Kooti whenua. Ka whakaputa i kona a Riparata, a Wi Pere, a Te Otene Pitau, A Hirini Te Kani, a Keita Waere, a Pimia Aata, a Tamihana

Ruatapu, a Anaru Matete, a Hoani Ruru, a Rapata Whakapuhia, a Paora Haupa, a Te Wherakaraka, a Petera Te Hiwirori, a Henare Kakapango, a Panapa Waihopi, a Hori Hiko, a Te Peka Kerekere, a Anaru Ratapu, a Karaitiana Taro, a Raniera Turoa, a Te Matenga Taihuka, a Hape Kiniha, a Hirini Haercone, a Wi-Paraone, a Tiopira Tawhiao, a Karaitiana Ruru, a Pa Ruru, a Hapeta Kuare, a Hoera Kapuaroa, a Ruka Te Aratapu, a Rawiri Karaha, me te tini noaoho o te tangata ko Te Matenga, Taihuka anake te morehu e ora nei.

I tenei ra, ara i roto i nga tau e 50 o te whakanohoanga o te Pakeha, kaore i arikarika te huripokitanga o Turanga kua riro katoa te whenua i te Pakeha. He iti nei nga paku i toe iho ki nga uri o te hunga i runga ake nei. E whiwhi ai te tangata ki ona eka ruarua nei me hoko mai i te pakeha mo etahi moni nui! Kua ngaro te whenua; no reira ka ngaro ano te tangata me tona mana. Whakaarohia hohonutia tenei ahua. I roto i nga tau e 50 noaoho, haere atu ana a Turanga i te ringaringa o rau o tangata! A Turanga te putahi o te Tai-Rawhiti; te kohanga o te iwi; i tenei ra kei te 'Pakeha'!

He iwi ano o enei tangata. I te mea kua riro te whenua kua mana-kore nga uri. I tae pea ki te kotahi miriona nga eka whenua o te fakiwa o Turanga i raro ia Rongowhakaata, ia Ngati-Tamanuhiri, ia Te Aitanga a Mahaki, me Ngati Konohi. I te pootitanga ka taha ake nei i raro iho i te 300 nga pak-ke i pooti ki nga whare-pooti o Turanga. Ko etahi o nga hapu kua ngaro rawa atu. Ko nga ingoa anake e rangona ana. Ko Rongowhakaata Tuturu, ara ko Ngati-Kaipoho, kua tino ngaro rawa atu, Ngaro whenua, ngaro tangata, ngaro mana! Ko ona marae anake ko Pakirikiri raua ko Manutuke e rangona ana. Ko te Aitanga a Mahaki kei te tata haere ano te ngaro. Ina te patai kia tataui: He Aha tataui i kore ai e kaha ki te tiputahi me te pakeha? Enei tau e rima tekau ka taha nei he tau rangimarie; kaore a tataui pakanga ki te pakeha. Enoho ana tataui i runga i te aho. Otira i roto i enei tau ngaro pai te tangata o Turanga. I roto i enei tau e 23,220 nga pakeha o Turanga. No Khipane taone anake 13,675. I tenei ra, kua tawea noa enei whakatauki: "Ka tere Raua; ka tere Pipiwhakao." "Tini whetu ki te Rangī ko Ngati-Maru ki raro nei." Na enei whakatauki i whakaatu he tini te tangata i nehera.

"TURANGA MAKAU-RAU."

E takoto mai nei a Turanga kaore he whenua hei rite te whakapaipai. No roto no enei tau e 50 ka hori nei ka whakakakabutia ia ki te kakahu hou. Kei runga e takareti ana te pakeha o nga momo katoa, te mangumangu, te hainamana, me nga iwi huhua o te ao. Ka tika, mo tenei ra te whakatauki nei: Turanga makau rau!

I nga tau 1860 ki te 1877, i te tunatakuru, i te ururua, i te harotoroto, i te ngahere, i te poharu te mana motuhake o te whenua. Mai ia Ruapani kia Tekani-a-Takiran, e 20 nga whakapaparanga tangata. Ara e 500 nga tau, i roto i tona 500 tau kibi i rereke te ahua o tewhenua kaore he whakapainga a te ringaringa

tangata. I roto i te 50 tau pai katoa te whenua. Kei te rakau pakeha, kei te ori, me te kaunga te mana motuhake o Turanga.

Kua tuhia i runga ake ra nga wariu Maori o Turanga. Me whakaatu ko nga wariu o Turanga inaianei. I mua atu o te 1865, e kua ana i houtu e te Pakeha, te moni kotahi mano pauna kia Tekani-a-Takirau, hei hoko i Turanga katoa. Kaore he rohe i whakahuatia. Heoi ano mo Turanga kaore a Tekani i tango i taua moni. Ko te wariu pakeha tena o Turanga i era tau. Otira i te 500 tau i takoto ai a Turanga i roto i nga ringaringa o Ruapani me ona uri, kotahi mano pauna ano tona wariu. I te tau 1868 kahokona te parae o Kaimoa, e 3000 nga eka mo te £1500. Te wariu o Kaimoe i tenei ra i tata atu ki te £300,000.

I te tau 1925, 109,008 nga tana taonga i kake i runga i te waapu o Turanga. E 22,472 aua tana i tukua ki Ingarangi. I te wa ia Reiri Kara e tamariki ana he poti patu-wera nga waka whakau-taonga ki uta. I aitia tona tungane a Rangi i taua mahi. I te tau 1925 e 537 nga kaipuke i tae mai ki te kokoru o Turanga. E 73 o aua kaipuke no Ingarangi mai. Ko nga moni i utua ki te Poari Awa o Turanga i taua tau e £282,137. I te tau 1926, ko te wariu o Turanga tae mai ki Uawa £18,266,013.

Te rahi o te wahi i motuhia hei taone e 2219 nga eka. He whenua kirikiri i te tau 1877. I tenei ra tona wariu whakapainga kore e £2,249,205. Tona wariu mo te hoko e £5,095,430. No te tau 1926 enei wariu.

I te tau 1926, te rahi o te wahi o te Kaute o Kuki, i whakapaia e 436,715 eka; o te Kaute o Waikohu i whakapaia e 420,642 nga eka; o te Kaute o Uawa 135,615 nga eka.

I taua tau 1926 ano, ko te kaute tenei o nga kararehe o runga, i enei whenua:—

Kuki: 715,685 nga hipi; 5632 nga hoiho; 91,092 nga kau;
4252 nga poaka.

Waikohu: 666,404 nga hipi 3031 nga hoiho; 74,597 nga kau;
2105 nga poaka.

Uawa: 230,155 nga hipi; 902 nga hoiho; 20,484 nga kau;
576 nga poaka.

Te Kaute o nga motoka, moto-rere, moto-paika e 2160.

He mea tika ano kia whakaaroaro tatou i te rereketanga o te whenua i roto i te 50 tau tutata nei, me tona ahua i nga rau tau e rima ia Ruapani ratou ko ana uri.

Na wai i whakato mai te ahua hou o Turanga? Ehara i te Maori. Na te pakeha. I whaihea ano ranei te Maori ki nga whakapainga o Turanga i roto i tenei 50 tau ka hori nei? Ae, i tino whaihea ia, engari i raro i te mana o te moni a te Pakeha. Hei whakamatakitaki tenei ki te Ao Hou, no te ao hou anake hoki nga morehu e ora mai nei. Heoi ano nga morehu o te moka whakamutunga o te ao Tawhito ko Heni Materoa, ko Te Matenga Taihuka, ko Harete Taihuka, ko Pita me Paora Kohu, ko Tiera Tapunga, me Matene Kaipau. Te whenua o koutou tipuna he ringa ke kei a ia e mau mai ana.

Ko nga mahara enei i toto ake i tooku puku i a Turanga e hakari ana i tona Tiupiri. Kia ora nga morehu.